

JEROEN KOCH

*met medewerking van
Dik van der Meulen & Jeroen van Zanten*

ORANJE

in revolutie & oorlog

EEN EUROPESE GESCHIEDENIS

1772–1890

BOOM
AMSTERDAM

AFBEELDING OMSLAG

Aftocht van de Nederlandse cavalerie op
de Vlaamsesteenweg te Brussel in 1830.
Schilderij door J. Van Severdonck

© 2018 Jeroen Koch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet
van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze
uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt,
in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig
andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

Boekverzorging

René van der Vooren, Amsterdam

Beeldredactie

Froukje Holtrop, Amsterdam

Stamboom

Franka van Loon, Nijmegen

ISBN 978 90 2440 957 0 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.bua.nl

Inhoud

Inleiding 9

1 *De kleine burgeroorlog & de grote revolutie* 1772–1799

- Goejanverwellesluis 17
- Ambitie en onvermogen van de stadhouder 21
- Een verlichte opvoeding: de erfprins 27
- Dynastieke plichten 32
- Oorlog en vlucht 37
- Ballingschap 46
- Mogelijkheden en onmogelijkheden voor de dynastie 49
- Debacle in Holland 53

2 *In het Europa van Napoleon* 1799–1812

- Kansen, onheil, uitzichtloosheid 59
- Bij Napoleon 60
- Een nieuwe positie voor het Huis 64
- Bestuurlijk intermezzo in Duitsland 67
- Uit de gratie 72
- ‘Project Willem’ 81
- De erfprins in Oxford 84
- Het Spaanse labirint 89
- Napoleons naderende ondergang 98

6 *Inhoud*

3 *Een nieuw koningshuis* 1813–1815

Oranje, de Nederlanden & de mogendheden 101

De Engelse wachtkamer 102

Soeverein vorst 105

Onverenigbare dynastieke ambities 107

Twee constituties 115

Wenen en opnieuw Napoleon 118

Génie de la guerre 123

Waterloo: het koningshuis gevestigd 126

Hollandse rekenkunde 133

Een Russische huwelijksalliantie 139

4 *Bolwerk van Europa* 1815–1830

Restauratie 145

Vader & zoon 147

De Koning alleen besluit 152

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als verlicht project 158

Welvaartspolitiek 161

Een volk, een taal, een kerk 172

De industrietentoonstelling te Brussel 182

5 *Crisisjaren* 1828–1840

Het einde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 187

Herstel der grieven 191

Oproer in de opera 195

Koning en prinses in tijden van opstand 199

Londense onderhandelingen 207

De natie van Noord & de natie van Zuid 216

Vorstentrouw: het Belgische orangisme 221

Volharding & stagnatie 224

Abdicatie 228

6 *Paleisgeheimen & familieverwikkelingen*
1795–1849

Schandaal 233
Vrouwengeschiedenissen 234
Mannenvriendschappen 240
Familieziek: de Russische verwanten 244
Schone schijn 251
De nieuwe prins van Oranje 258
Een onwaarschijnlijk paar 263
Wisseling van de wacht 267

7 *Constitutionele monarchie*
1840–1853

De andere koning 271
Malaise 273
Het Negenmannenvoorstel 278
Politieke gisting 284
1848 — revolutie in Europa 288
Een schimmig machtsspel 294
De ministers zijn verantwoordelijk 300
Burgerkoningen 307

8 *De onverantwoordelijkheid van de koning*
1849–1873

De gekooide koning 311
Het spook van de revolutie 316
Oorlog & oorlogsdreiging 320
Camarilla, conservatieven, ‘constitutionelen’ 325
‘Professor Thorbecke’ 329
Koning, kabinet, Kamer 333
Groothertog tussen Frankrijk en Duitsland:
de Luxemburgse kwestie 336
Koloniale reputaties: Oost & West 345

8 *Inhoud*

9 *Een familie op de troon*
1849–1890

Vorst & volk in een modern land 353
Moeizaam ceremonieel 357
Gescheiden echtelijke sferen 360
Herenboer en mecenas 367
Welke toekomst voor de dynastie? 371
Een voorbeeldig gezin 377
Nationale monarchie & radicale kritiek 384
De koning is dood, leve de koningin 389

EPILOOG

Oranje & Europa, 1789–1918

Bloei & marginalisering 393
1914–1918: nogmaals oorlog & revolutie 399

Verantwoording 407
Dankwoord 409

Noten 411
Archieven 460
Literatuur 462

Verantwoording illustraties 492
Register van personen 493

Inleiding

Drie vorsten uit het Huis Oranje-Nassau regeerden tussen 1813 en 1890 over het Koninkrijk der Nederlanden. Koning Willem I bezette de troon van 1813 tot 1840, koning Willem II van 1840 tot 1849 en koning Willem III van 1849 tot 1890. Aan hun koningschap was weinig vanzelfsprekend. Willem I (1772–1843) was bij geboorte voorbestemd om stadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden te worden, als opvolger van zijn vader, erfstadhouder Willem V. Maar alles liep anders. De Oranjefamilie werd uit de Republiek verjaagd en zwierf bijna twee decennia door Europa dat door de Franse Revolutie en door Napoleon in chaos was gestort. In 1813 haalde een Nederlandse elite de 41-jarige Oranjevorst onverwachts terug. Onder toezien oog van Groot-Brittannië riep zij de prins uit tot soeverein vorst. Twee jaar later voegde het Congres van Wenen de Zuidelijke Nederlanden toe aan het gebied dat als het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden de geschiedenis in zou gaan. In de jaren die volgden, probeerde Willem I zijn onderdanen rust en voorspoed te schenken. Hij deed dit met zoveel ijver dat een levensbeschrijving van deze ‘Koning-koopman’ voor de periode van zijn regering het karakter heeft van een handboek vaderlandse geschiedenis. In het revolutiejaar 1830 viel het grote koninkrijk, niet in de laatste plaats door toedoen van Willem I zelf, uiteen in Nederland en België. Tien jaar later trad een teleurgestelde en moegestreden Willem I af ten gunste van zijn oudste zoon.

Het koningschap van Willem II (1792–1849) was zo mogelijk nog verrassender dan dat van zijn vader. Het mocht een wonder heten dat deze Oranjeprins de oorlogen tegen Napoleon had overleefd. Als adjudant van Wellington, strijdend in de voorste linies op het Iberisch Schiereiland en bij Quatre-Bras en Waterloo, had hij gemakkelijk kunnen sneuvelen. Willem II was een avonturier op het slagveld, in de politiek én in de liefde, drie terreinen waarop hij de dynastie in gevaar bracht. Hij leefde in onmin met zijn autoritaire vader, die jaloers was

op zijn status als ‘Held van Waterloo’. In 1830, tijdens de opstand in de Zuidelijke Nederlanden, leek de troonopvolger even bereid het koningschap over een onafhankelijk België te aanvaarden, een jaar later leidde hij een Noord-Nederlandse strafexpeditie tegen het nieuwe koninkrijk. In het revolutiejaar 1848 gaf koning Willem II ruimte aan een ingrijpende grondwetswijziging, het startpunt van de moderne democratie in Nederland. Nog geen jaar later overleed hij.

Zijn oudste zoon was de eerste Oranjetelg van wie bij geboorte vaststond dat hij koning zou worden, maar ook tijdens het leven van Willem III (1817–1890) doorkruisten politieke omwentelingen de verwachtingen. De Belgische revolutie tegen zijn grootvader halveerde zijn erfdeel; de grondwet die zijn vader in 1848 ondertekende, begrenste de koninklijke macht. ‘De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk,’ luidde de tekst van het wetsartikel waarmee Johan Rudolf Thorbecke, de architect van de herziene grondwet, de ontwikkeling naar een nieuw koningschap markeerde. Had Willem I zo veel mogelijk macht naar zich toe getrokken en koesterde Willem II begrip voor het verlangen van zijn onderdanen naar staatkundige liberalisering, de regeerperiode van Willem III stond in het teken van koninklijke onmacht, een term die ook zijn persoonlijk leven past. De koning was opvliegend, impulsief en weinig succesvol. Kort voor zijn dood zouden radicale socialisten hem onsterfelijk maken als ‘Koning Gorilla’.

Het koningschap van elk van de drie vorsten werd op onderscheiden wijze getekend door oorlog en revolutie. Zeker in de eerste fase, tijdens de Franse Revolutie en de napoleontische oorlogen, was het niet ondenkbaar geweest dat het Huis Oranje-Nassau ten onder was gegaan in de chaos van de tijd, een lot dat ook de onafhankelijke Nederlandse staat had kunnen treffen. Ingrijpend ook waren de revoluties van 1830 en 1848 en de vele Europese oorlogen waarin het kleine Nederland meer dan eens betrokken dreigde te raken. Tegelijkertijd waren het dezelfde Europese omwentelingen geweest, die het Oranjekoningschap mogelijk maakten — het op termijn misschien zelfs hebben gered.

Dit boek behandelt de geschiedenis van de Oranjevorsten vanaf de nadagen van de Republiek tot aan het begin van het moderne Nederland. Het is gebaseerd op de biografieën van de drie koningen die in 2013 verschenen ter gelegenheid van de viering van tweehonderd

jaar Oranjemonarchie.¹ In deze boeken staat telkens het leven van één koning centraal. Dat leven werd geordend aan de hand van vijf thema's: het persoonlijk leven van de vorst, de internationale context, de ontwikkeling van de Oranjemonarchie binnen het Nederlandse staatsbestel, de beeldvorming rondom de koning en de regeringsdaden van de vorst. Deze thema's keren hier terug, maar in een andere verhouding. Anders dan in de drie biografieën ligt de aandacht hier primair op het wedervaren van de dynastie Oranje. Bovendien krijgt de Europese context een groter gewicht door structurele aandacht voor de betekenis van de continentale ontwikkelingen voor de Nederlanden en voor de Oranjes en door de introductie, op daartoe geschikte plaatsen, van een comparatief element: Willem I, Willem II en Willem III worden zowel met hun tijdgenoten elders als met elkaar vergeleken.

Nieuw in dit boek zijn een paragraaf over het Belgische orangisme na de afscheiding van Zuidelijke Nederlanden en een uiteenzetting over de koloniale reputaties van de Nederlandse koningen. Bij de behandeling van dit laatste onderwerp is het verhaal bovendien uitgebreid met een korte analyse van de eerste decennia waarin Nederland geregeerd werd door koningin Wilhelmina, de dochter en opvolgster van Willem III. In de epiloog wordt haar koningschap tot 1918 gevolgd, toen oorlog en revolutie het continent opnieuw overspoelden, met consequenties ook voor de Europese monarchieën.

Meer dan in enige andere periode was het leven van de Oranjes tussen 1795 en 1848 een Europees leven, met uitzondering misschien van de late zeventiende eeuw, toen stadhouder Willem III tevens koning van Engeland, Schotland en Ierland was. De Oranjes opereerden binnen het netwerk van vorstelijke families dat het gehele continent omspande. Gedurende de revolutionaire en napoleontische oorlogen waren zij ook afhankelijk van dit familienetwerk, bovenal van het Engelse en Pruisische koningshuis waarmee de Oranjestadhouders vanaf het midden van de zeventiende eeuw huwelijken waren aangegaan. Werd in de decennia rond 1800 de Pruisische familieband versterkt en kwam de verwantschapsband met de Russische tsarenfamilie tot stand, de familierelatie met het Britse vorstenhuis verzwakte, terwijl juist Groot-Brittannië de mogendheid was waarvan de Nederlanden steeds sterker afhankelijk werden, in Europa én in de koloniën.

Ook toen in de tweede helft van de negentiende eeuw de politieke macht van het hof naar de regering en het parlement verschoof en

de nationalisering van het koningshuis doorzette, bleef het internationale vorstennetwerk, ook wel de Witte Internationale genoemd, van betekenis. Het duidelijkst was dit op het terrein van de diplomatie; direct contact tussen de vorsten onderling kon buitenlandse politieke wrijvingen wegmasseren.² Neutraal en klein in Europa en ingeklemd tussen de mogendheden Frankrijk, Groot-Britannië en Pruisen — vanaf 1871 het Duitse keizerrijk —, maar tegelijkertijd de derde koloniale macht, kon Nederland zich geen al te gebrekkige internationale stuurmanskunst veroorloven. Koning Willem III bleek een risicofactor te zijn, al kon dat eerder in de eeuw eveneens worden gezegd van de impulsieve Willem II en van Willem I. Ook de eerste Nederlandse Oranjekoning opereerde soms buitengewoon onhandig in zijn relaties met de Europese hoven en regeringen.

De Europese context komt in dit boek nog op andere wijze ter sprake. Zoals gezegd zal het karakter van het Nederlandse koningschap regelmatig worden vergeleken met de monarchieën in andere Europese landen. Het koningschap veranderde in deze periode ingrijpend; tenslotte draaiden de grote politieke omwentelingen niet in de laatste plaats om de positie van de vorst. Koningen werden van hun troon gestoten, koningen werden in hun macht hersteld. Dit laatste werd ten onrechte zelfs gesuggereerd over de eerste Nederlandse Oranjekoning — de verschillen tussen republiek en monarchie, tussen stadhouder en koning, en tussen de Noordelijke Nederlanden en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werden terzijde geschoven. Net als veel andere vorsten na 1815 mocht Willem I de scepter zwaaien over een nieuwe staat, het grote koninkrijk van Noord en Zuid. Dit was mede mogelijk omdat gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw, net als tijdens het ancien régime en de napoleontische tijd, territoria, staten, volkeren en dynastieën in een groot deel van Europa nog betrekkelijk los van elkaar bestonden. Pas na het midden van de negentiende eeuw zouden deze elementen in een schijnbaar vanzelfsprekende gezamenlijkheid in natiestaten verenigd zijn, vooropgesteld dat het monarchieën betrof.

De negentiende-eeuwse Europese koningen, bijna allemaal constitutionele monarchen, putten uit een veelheid aan voorbeelden: het verlicht absoluut koningschap van de achttiende eeuw, Napoleons alleenheerschappij, een economisch of politiek burgerkoningschap, een koningschap waarin de militaire functie werd benadrukt, en een romantisch of zelfs mystiek ‘middeleeuws’ koningschap.³ Vanaf het

midden van de eeuw zette een culturele verburgerlijking van de monarchie in. De koninklijke familie diende voortaan bovenal het eerste gezin van de natie te zijn, de familie op de troon. Haar eerste opdracht was het haar privéleven voor het oog van het publiek te leiden, een taak die zo haar eigen problemen oproep.⁴ Maar hoe het koningschap ook werd ingevuld, tot ver in de negentiende eeuw werd de monarchale positie belast door de herinnering aan de dood onder de guilotine van de Franse koning Lodewijk XVI. Dat regicide in Europa na de Franse Revolutie en de revoluties van 1830 en 1848 niet tot het verleden behoorde, werd duidelijk in 1881 toen tsaar Alexander II, neef en leeftijdgenoot van Willem III, werd vermoord.

Moord op de vorst was voor de Oranjes al veel langer een schrikbeeld. Al ver voor de terechtstelling van Lodewijk XVI vreesde stadhouder Willem V, de vader van koning Willem I, eenzelfde lot tegemoet te gaan als Karel I, de Engelse koning die in 1649 op last van Oliver Cromwell was onthoofd. De Oranjes waren omstreken. In deze periode waarin aan alle kanten vrijheidsidealen werden gepropageerd, bestond er in de Nederlanden vrijheid met, door, om, tegen en zonder Oranje. Op de lange termijn zou de eerste variant domineren, een vrijheid mét Oranje en dan enkel in de Noordelijke Nederlanden. De voorwaarden waaronder die vrijheid gestalte kreeg, zou in geen enkel opzicht nog door de familie zelf worden gedicteerd. Het probleem van het negentiende-eeuwse koningschap kan worden gereduceerd tot de vraag: is de natie van de koning, of is de koning van de natie? Na 1830 en zeker na 1848 was duidelijk geworden dat alleen de laatste variant nog toekomst had, hoeveel moeite het de Nederlandse staatslieden ook zou kosten Willem III van deze nieuwe verhoudingen te overtuigen. De vorst moest uiteindelijk zijn meerdere erkennen in Thorbecke, zijn belangrijkste en vooral krachtiger opponent. Ook dat was een aspect van de levens van deze drie koningen: alle drie werden zij geconfronteerd met een tijdgenoot die hun leven beslissend bepaalde. Was dit voor Willem III de staatsman Thorbecke, voor Willem II was het zijn vader, terwijl de rol van belangrijkste tegenspeler voor Willem I door Napoleon werd vervuld, als vijand en als voorbeeld.

Het privéleven van de koningen was eveneens verknoopt met Europa, ook toen de dynastieke politiek van huwen, besturen en strijden na het einde van Napoleons heerschappij aan betekenis inboette. In hun huwelijken met achtereenvolgens de Pruisische koningsdochter

Wilhelmina of Mimi, met Anna Paulowna, een zus van de tsaar, en met Sophie, dochter van de koning van Wurtemberg, kwamen de staatkundige, dynastieke en persoonlijke dimensies van de levens van Willem I, Willem II en Willem III samen. Het persoonlijke was politiek, altijd. Hun gemankeerde privélevens zijn eveneens onderdeel van de navolgende geschiedenis. Behoorden de grote omwentelingen die de Oranjes troffen op zeker moment tot het verleden, het drama achter de schermen werd over de drie generaties alleen maar groter om daadwerkelijk te ontspreiden bij Willem III en Sophie, die er alles aan deden om elkaar het leven zuur te maken. Anna Paulowna zou haar Willem II tot het einde van haar leven als een held blijven vereren, wat haar verder ook over zijn levenswandel ter ore mag zijn gekomen. Het gearrangeerde huwelijk van Mimi en Willem I kon goed worden genoemd; Mimi's opvoeding aan het Pruisische hof van haar vader Friedrich Wilhelm II had haar vergevingsgezind gemaakt.

Tot slot nog enkele leesadviezen. De eerste betreft de persoonsnamen waarvan een aantal veelvuldig voorkomt, zoals Willem, Frederik en Wilhelmina. Verwarring ligt hier op de loer. Zelf bekend met het probleem gebruikten de Oranjes onderling vaak koosnamen. Zo werd de latere koning Willem II in zijn jeugd Guillot genoemd en kreeg de in 1840 geboren oudste zoon van Willem III, ook een Willem, de roepnaam Wiwill. De echtgenote van Willem I, Wilhelmina van Pruisen, werd ter onderscheiding van haar veel beroemdere schoonmoeder en tante Mimi genoemd. Zolang ze nog geen koning waren, heetten Willem I, Willem II en Willem III bovendien prins Willem Frederik en prins van Oranje of erfprins Willem. In de noten is de verwarring tegengegaan door de koningen, ook zolang zij nog prins waren, Willem I, Willem II en Willem III te noemen: vanzelfsprekend incorrect, maar wel ondubbelzinnig en helder. Ook het genealogisch overzicht biedt houvast in deze wirwar van persoonsnamen. In het register zijn de in het boek voorkomende andere namen en bijnamen van de verschillende personen vermeld.

Mogelijke onduidelijkheid over de namen Willem en Frederik is voorts verminderd door de namen van de Pruisische koningen, anders dan gebruikelijk in de historische literatuur over het ancien régime, niet te vertalen: Friedrich Wilhelm II, Friedrich Wilhelm III en Friedrich Wilhelm IV behouden hun Duitse namen. Een uitzondering is gemaakt voor de oudoom van Willem I, koning Frederik de Grote. Hij behoudt zijn vernederlandse naam, net zoals de uit het

Zuid-Duitse Württemberg afkomstige Sophie van Wurtemberg. Verwarrend blijft het echter, zoals de Oranjes zelf weleens ervoeren. Zo schreef Willem Frederik in mei 1813 aan zijn oudste zoon Willem:

Ik moet U er naar aanleiding van de brief aan de Hertog van York op wijzen, mijn allerliefste Guillaume, dat de manier waarop U ondertekent, niet in orde is. Het beste kunt U er *Pr. Héréditaire* [erfprins] aan toevoegen, want zonder die woorden, waar wij beiden Guillaume heten, weet men niet wie van U of mij de *William Pr. of O.* is. Schrijft U *W. Her. Pr. of O.*, dan wordt dat vermeden en hebt U ongeveer dezelfde handtekening als ik had toen mijn vader nog leefde.⁵

Behalve op het probleem van de identieke namen en de noodzaak die met extra toevoegingen van elkaar te onderscheiden, attendeert dit brieffragment de lezer op nog een andere kwestie: de vererving van de titels ‘prins van Oranje’ en ‘erfprins van Oranje’, waarvan de betekenis in 1815 ook nog eens formeel veranderde. Tijdens de Republiek was de eerste titel voorbehouden aan het hoofd van de dynastie. Tot zijn overlijden in 1806 was erfstadhouder Willem V de prins van Oranje. Zijn oudste zoon Willem Frederik was de erfprins van Oranje: na de dood van Willem V werd hij prins van Oranje, prins Willem VI. Artikel 36 van de constitutie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de grondwet van 1815, bepaalde dat de titel prins van Oranje voortaan gevoerd zou worden door de mannelijke erfgenaam van de kroon, en dat is voor de periode tot 1840 prins Willem, de oudste zoon van koning Willem I.

Iets dergelijks geldt voor de term ‘erfprins van Oranje’. Tot 1815 was de erfprins de opvolger van het dynastieke hoofd, ongeacht of deze stadhouder, soeverein vorst dan wel ambteloos was. Ook dit predikaat schoof nu een generatie op. De in 1817 geboren kleinzoon van koning Willem I, de latere koning Willem III, was direct de erfprins van Oranje. Overigens waren de Oranjes, zowel in de Republiek als in het koninkrijk, vorsten: de ‘vorste’, een letterlijke vertaling van ‘prins’, dat weer afgeleid is van het Latijnse *princeps*.

De hierboven geciteerde passage geeft aanleiding tot nóg een opmerking vooraf. De brief waaruit deze zinsneden afkomstig zijn, is geschreven in het Frans, de taal waarin aristocratische en vorstelijke families tot in de late negentiende eeuw met elkaar plachten te cor-

responderen, in heel Europa. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn deze Franse teksten allemaal vertaald. Dit geldt ook voor geciteerde passages die oorspronkelijk in het Duits, Engels, Italiaans, Spaans of Latijn zijn gesteld.

Het relaas begint in de nadagen van de Republiek, aan het einde van de eerste revolutie die de Oranjefamilie in de hier beschreven periode zou treffen. Het was een omwenteling van Nederlandse bodem, al hadden de opstandelingen zich mede laten inspireren door de Amerikaanse Revolutie van 1776 en werd de orangistische reactie van 1787 gesteund door Pruisen en Groot-Brittannië. De hoofdrol was weggelegd voor prinses Wilhelmina van Pruisen, de vrouw van stadhouder Willem V en de moeder van prins Willem Frederik, de latere koning Willem I, die hier zijn politieke onschuld verloor.

De kleine burgeroorlog & de grote revolutie 1772–1799

Goejanverwellesluis

Wilhelmina van Pruisen zette de contrarevolutie in. In de vroege morgen van 28 juni 1787 verliet de prinses met een aanzienlijk gevolg Nijmegen. Haar doel leek Den Haag te zijn, de residentie van de stadhouder waaruit de Oranjefamilie bijna twee jaar eerder, in de nasleep van een verloren oorlog van de Republiek tegen Groot-Brittannië, was gevlucht, beschimpt en bespot door revolutionairen die zich patriotten noemden. Wilhelmina wilde de macht en het aanzien van de stadhouderlijke familie herstellen. Over de bijdrage van haar besluiteloze echtgenoot koesterde ze geen illusies. Al maanden bevond erfstadhouder Willem V zich bij de staatse troepen in Amersfoort zonder de strijd met de patriotten in de gewesten Holland en Utrecht te durven aangaan. ‘Hebt Gij een beter plan? Zeg het dan! Wanneer Gij er geen hebt, moeten we het mijne uitvoeren,’ had Wilhelmina hem toegebeten.¹ Het klonk als een ultimatum.

Enkele uren na het vertrek van de prinses schreef de veertienjarige erfprins Willem Frederik vanuit Nijmegen aan zijn vader: ‘Mijn Moeder is deze morgen om vijf uur vertrokken naar Den Haag; het was goed geheim gehouden.’² Niets was minder waar. Al dagen gonsde het van de geruchten; het was onderdeel van de val die Wilhelmina van Pruisen voor de patriotten had opgezet. Ze had zich verzekerd van de steun van Oranjegezinde leden van de binnenlandse elite, van de Britten en van Pruisen. Zouden de patriotten haar verhinderen de rechtmatige positie van de stadhouder op te eisen, dan kon zij op hun hulp rekenen. Precies dat gebeurde. Nauwelijks was de stoet in Hol-

Wilhelmina van Pruisen wordt vastgehouden door een
patriots vrijkorps na haar arrestatie bij Goejanverwellesluis.
G.A. Lehman, 1787

land of een patriots vrijkorps, argwanend geworden door het grote aantal verse paarden dat was besteld, hield het gezelschap tegen. De prinses werd meegevoerd naar Hekendorp. Hier, op een boerderij bij de Goejanvervellesluis, werd ze twee dagen vastgehouden. Haar verzoek aan de Staten-Generaal en de Staten van Holland door te mogen reizen naar Den Haag werd afgewezen.

Diep beledigd over de uitgelokte arrestatie eiste Wilhelmina genoegdoening. Zoals afgesproken verzocht ze haar broer, de Pruisische koning Friedrich Wilhelm II, om militaire bijstand. De Fransen, die banden onderhielden met de patriotten, bleven afzijdig; de Britten dreigden met interventie aan stadhouderlijke kant. En dus stonden de patriotten er alleen voor. Hun vrijkorpsen bleken geen partij te zijn voor de 20.000 Pruisische soldaten die de Republiek binnenvielen. In september 1787, amper drie maanden na 'Goejanvervellesluis', zoals de episode in de Nederlandse geschiedenis bekendstaat, was de stadhouder terug in Holland, klaar om de contrarevolutie te voltooien.³ Uit naam van Oranje werden Groningen en Den Bosch geplunderd door de garnizoenen van het staatse leger, de strijdkrachten van de Staten-Generaal waarover de stadhouder het bevel voerde. In een Oranjefurie die van bovenaf was georkestreerd, gingen overal stenen door de ruiten en werden huizen van patriotten leeggeroofd. Het geweld hield maanden aan. Een door Willem V ingestelde commissie verwijderde iedere magistraat met patriotse sympathieën uit het ambt. Dit was geen herstel meer, dit was wraak. Veel patriotten vluchtten naar Frankrijk, waar zij de revolutiegedachte levend hielden, vanaf de zomer van 1789 geïnspireerd door de adembenemende ontwikkelingen in Parijs.⁴

De contrarevolutie leverde de patriotten het zoveelste bewijs van het tirannieke karakter van de stadhouder en zijn vrouw: Pruisische soldaten hadden zij op de burgers afgestuurd! De Oranjegezinde partij daarentegen vierde de omwenteling als een Nederlandse 'Glorious Revolution'; het was een directe verwijzing naar het optreden van stadhouder Willem III die, nadat hij in 1688 een dreigende burgeroorlog had afgewend, koning van Engeland was geworden. Maar had de geweldloze Glorious Revolution en de bijbehorende Bill of Rights meer invloed voor het Britse parlement opgeleverd, de contrarevolutie van 1787 leidde tot een uitbreiding van de stadhouderlijke macht ten koste van de representatieve organen. In pamfletten verguisden de partijen elkaar. De patriotten werden weggezet als soldaatje spelende

kinderen, en hun idealen, volgens welke de stadhouder als vanouds weer de dienaar van een representatieve volksregering behoorde te zijn, werden weggehoond. Omgekeerd gold de stadhouder als een tiran en een zwakkeling tegelijk, een nieuwe Filips II én een zuipende nietsnut die zich liet koeioneren door het manwif uit Pruisen.

Wilhelmina liet zich ondertussen in binnen- en buitenland toejuichen.⁵ Samen met haar kinderen maakte zij in een open rijtuig haar entree in Den Haag, voortgetrokken door de juichende menigte zelf. Dit onthaal werd nog overtroffen door de ontvangst die Wilhelmina in Berlijn ten deel viel. Hier gold de prinses voortaan als de vredesvorstin die met hulp van haar broer in de Nederlandse Republiek recht en orde had hersteld. Als Irene en Eva tegelijk zou ze worden vereeuwigd in de reliëfs van de Brandenburger Tor, de poort die Friedrich Wilhelm II ter herinnering aan de Pruisische veldtocht tegen de Republiek in Berlijn liet bouwen. De kosten werden bestreden met een speciale belasting die de Staten van Holland de burgers oplegden.⁶

Ambitie en onvermogen van de stadhouder

Een ‘kleine burgeroorlog’ is de patriottenrevolutie in de Republiek genoemd.⁷ In verschillende steden waren voor- en tegenstanders van de Oranjes elkaar te lijf gegaan. Voor de Oranjedynastie bevatte de strijd alle problemen waarmee zij tot 1848 zou worden geconfronteerd. Oorlog, revolutie, verdrijving, contrarevolutie en buitenlandse inmenging — als stadhouderlijke en als koninklijke familie zou zij het bij herhaling meemaken, maar dat gold ook voor de triomfantelijke intocht in Den Haag.

De Oranjes waren niet onomstreden. Sinds zij in de zestiende eeuw stadhouders van de Republiek waren geworden, was het nooit anders geweest. Consensus heerste er enkel over hun rol als verdedigers van de staatkundige vrijheid tegenover buitenlandse vijanden; hier vond de stadhouder als opperbevelhebber van leger en vloot in dienst van de afzonderlijke gewesten zijn eigenlijke taak. Vooral de illustere voorvaderen Willem de Zwijger, Maurits, Frederik Hendrik en Willem III werden als redders van het vaderland geëerd.⁸ Trouwe aanhangers hadden de Oranjes onder orthodoxe calvinisten. De dynastie gold als de beschermer van de geloofsvrijheid, of eigenlijk van het protestantisme, al vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw, toen

Feestvreugde na de orangistische contrarevolutie. De koets van Wilhelmina van Pruisen en haar kinderen wordt door de Haagse burgerij voortgetrokken.
Georg Balthasar Probst, 1787

